

**Θρησκευτική απόκλιση και συμμόρφωση στο βενετικό Κράτος της Θάλασσας
κατά την περίοδο της Αντιμεταρρύθμισης:
η περίπτωση των Ιόνιων Νησιών**

Εν είδει εισαγωγής

Η εισαγωγή της Ρωμαϊκής Ιεράς Εξέτασης στο βενετικό κράτος (1547) υπήρξε καρπός συμβιβασμού μεταξύ αυτού και της Αγίας Έδρας ύστερα από την αποτυχία της Σμαλκαλδικής Ένωσης και την αναπροσαρμογή της εξωτερικής βενετικής πολιτικής. Η δε λειτουργία του θεσμού βασίστηκε σε μία περίπλοκη και πολυσήμαντη διαλεκτική σχέση ανάμεσα στην εκκλησιαστική και στην κοσμική αρχή. Αφενός, η Αγία Έδρα συναίνεσε στη συμμετοχή λαϊκών μελών (των τριών *santi sopra l'eresia* [σοφών επί της αίρεσης] στη βενετική μητρόπολη ή των ρεκτόρων [*rettori*, ανώτατων διοικητών] στις περιφερειακές έδρες) στη σύνθεση των ιεροεξεταστικών δικαστηρίων, ως αρωγών στη διάρκεια των δικών και στην εκτέλεση των αποφάσεων των εκκλησιαστικών δικαστών. Αφετέρου, η βενετική κυβέρνηση δεν αρκέστηκε στον επιβοηθητικό ρόλο αυτών των αρωγών μελών-αντιπροσώπων της, αλλά μέσω αυτών εξασφάλιζε άμεσα και εκ των έσω τον έλεγχο της ιεροεξεταστικής δραστηριότητας. Η επιδίωξη, πάντως, της αυτονομίας ή της δικαιοδοτικής υπεροχής τού ενός έναντι του άλλου δεν μπόρεσε ποτέ να υπερισχύσει ενός κοινού σημαντικού σκοπού: της διατήρησης της κοινωνικής τάξης και της περιστολής των πολιτισμικών μεταβολών. Βασισμένη, λοιπόν, σ' αυτό το είδος σύμβασης, η βενετική Ιερά Εξέταση προσέλαβε μία μικτή δομή: από το ένα μέρος υπήρχαν οι εκκλησιαστικοί δικαστές (ο ιεροεξεταστής, ο πατριάρχης Βενετίας και ο αποστολικός νούντσιος που έδρευε στη βενετική μητρόπολη), ανώτερη προϊστάμενη αρχή των οποίων ήταν η σύνοδος των καρδινάλιων στη Ρώμη (Συνέλευση της Ρωμαϊκής Ιεράς Εξέτασης ή του Αγίου Γραφείου) και από το άλλο, οι τρεις λαϊκοί αντιπρόσωποι, που εκλέγονταν από τις τάξεις των βενετών πατρικών και λογοδοτούσαν στο Συμβούλιο των Δέκα. Εντούτοις, η συνεργασία μεταξύ των δύο πλευρών υπήρξε αποτελεσματική και πρέπει να θεωρείται δεδομένη.

Ασφαλώς το βενετικό κράτος, μέσω της παρέμβασής του στις διαδικασίες της επιλογής ιεροεξεταστή αλλά και της εκλογής πατριάρχη Βενετίας, της παρουσίας των αντιπροσώπων του στις δίκες, της διεξαγωγής παράλληλων ερευνών από το Συμβούλιο των Δέκα σε πολλές υποθέσεις, ενίοτε της μεταφοράς δικών από το περιφερειακό στο μητροπολιτικό δικαστήριο της βενετικής Ιεράς Εξέτασης – ή ακόμη και από το εκκλησιαστικό στο πολιτικό δικαστήριο –, της παρέμβασής του ακόμη και στην έκδοση των αποφάσεων, διεκδικούσε ενεργό ρόλο σ' ένα λεπτό ζήτημα όπως η διαδικασία καταστολής της θρησκευτικής απόκλισης με σκοπό να περιφρουρήσει την

κυριαρχία του επί των υπηκόων του και να αποτρέψει δυσμενείς συνέπειες σε οικονομικό, εμπορικό ή διπλωματικό επίπεδο. Όσο κι αν η πολιτική αυτή συνοδευόταν συχνά, όχι όμως και κατ' ανάγκην, από μία μετριοπάθεια και μειωμένη αυστηρότητα έναντι των αιρετικών – ιδίως εφόσον αυτοί προέρχονταν από τα ανώτερα κοινωνικά στρώματα ή από ευαίσθητες κυριαρχικά κτήσεις –, όπως ήδη σημειώθηκε η Ρωμαϊκή Ιερά Εξέταση εξυπηρετούσε αναμφίβολα τα συμφέροντα και της κοσμικής αρχής. Το Συμβούλιο των Δέκα, άλλωστε, είχε επιδείξει ζωνρό ενδιαφέρον για την πάταξη της φιλομεταρρυθμιστικής δραστηριότητας ήδη πριν από την εισαγωγή του θεσμού στη Βενετία, ενώ στα 1537 είχε προβεί στην ίδρυση μίας δικαστικής υπηρεσίας κατά της βλασφημίας, των *Esecutori contro la bestemmia*, με σκοπό τη διασφάλιση της δημόσιας ηθικής.

Αντικείμενο μελέτης του σεμιναρίου

Οι μελέτες που διαθέτουμε αναφορικά με τον θεσμό της Ρωμαϊκής Ιεράς Εξέτασης στο βενετικό *Κράτος της Θάλασσας* (*Stato da mar*, υπερπόντιες βενετικές κτήσεις) είναι ασφαλώς περιορισμένες και, συνακόλουθα, η εικόνα που έχουμε σχηματίζει αναφορικά με τη λειτουργία του στον συγκεκριμένο χώρο δεν ολοκληρωμένη. Ωστόσο, αυτό που έχουν καταδείξει έως τώρα οι συναφείς έρευνες είναι ότι δεν υπήρξαν θεσμοθετημένα περιφερειακά δικαστήρια της Ρωμαϊκής Ιεράς Εξέτασης στο *Κράτος της Θάλασσας*, αντίστοιχα μ' εκείνα που λειτούργησαν στο *Κράτος της Στεριάς* (*Stato da terra*, κτήσεις βενετικής ενδοχώρας). Συνεπώς, αρμόδιο για την καταστολή της θρησκευτικής απόκλισης στον εξεταζόμενο χώρο – όπου κυριαρχούσε πληθυσμιακά το ορθόδοξο στοιχείο – ήταν κατά βάση το δικαστήριο που έδρευε στη βενετική μητρόπολη και φυσικά, ως ανώτατο δευτεροβάθμιο δικαστήριο λειτουργούσε πάντοτε η Συνέλευση της Ρωμαϊκής Ιεράς Εξέτασης ή του Αγίου Γραφείου στη Ρώμη. Ακόμη και στις περιπτώσεις που εστάλησαν έκτακτοι ιεροεξεταστές στα νησιά ή ανέλαβαν αυτόν τον ρόλο τοπικοί εκκλησιαστικοί αξιωματούχοι, είτε αυτοί δεν στάθηκε δυνατόν να ασκήσουν αποτελεσματικά τα καθήκοντά τους λόγω παρεμβάσεων των κρατικών αρχών στον ευαίσθητο αυτό κυριαρχικό χώρο της Βενετίας, είτε η συναφής δικογραφία διαβιβάστηκε εν συνεχεία στο ιεροεξεταστικό δικαστήριο της πόλης της λιμνοθάλασσας, όπου εκδικάστηκε τελικά η υπόθεση. Ας σημειωθεί, επίσης, ότι η μέχρι τούδε έρευνα έχει επικεντρωθεί σε υποθέσεις υπηκόων της Γαληνοτάτης από την Κύπρο και την Κρήτη. Από την άλλη, καίτοι έχουν εκπονηθεί ολιγάριθμες μελέτες για συγκεκριμένες κατηγορίες υπηκόων (όπως λ.χ. για τους εβραίους) ή και ενίοτε για μεμονωμένα ασύνδετα μεταξύ τους περιστατικά, δεν έχει επιχειρηθεί κατά τρόπο συστηματικό η καταγραφή των σύστοιχων περιπτώσεων προσαγωγής ή και απλής κατάδοσης (που δεν εξελίχθηκαν τελικά σε δίκη) στην Ιερά Εξέταση υπηκόων που κατοικούσαν μόνιμα ή εκδήλωναν την παραβατική συμπεριφορά τους σε ζητήματα σχετικά με την πίστη στα Ιόνια Νησιά.

Το σεμινάριο έχει ως στόχο αυτήν ακριβώς την καταγραφή και δι' αυτής τον προσδιορισμό των αποκλινουσών ιδεών και των έκτροπων συμπεριφορών και πρακτικών που εμφανίζονται στον ιόνιο χώρο κατά τον 16ο και 17ο αιώνα.

Παράλληλα, μέσα από την ένταξη των εξεταζόμενων υποθέσεων στην εκάστοτε χρονική συγκυρία και τη σύνδεσή τους με τα κοινωνικά και πολιτικά συμφραζόμενα, επιδιώκει να ανιχνεύσει τις μορφές πρόσληψης της Ιεράς Εξέτασης και τις αντανakλάσεις της λειτουργίας της στις κοινωνίες των βενετικών Ιόνιων Νησιών, καθώς και τον ρυθμιστικό ρόλο των κρατικών βενετικών αρχών. Η έρευνα βασίζεται σε δημοσιευμένες ως επί το πλείστον πρωτογενείς πηγές από το Κρατικό Αρχείο της Βενετίας και από αρχεία του Βατικανού.

Λέξεις-κλειδιά

Βενετική Δημοκρατία· Βενετικό Κράτος της Θάλασσας (*Stato da mar*)· Ιόνια Νησιά· Καθολική Μεταρρύθμιση· Ρωμαϊκή Ιερά Εξέταση· θρησκευτική απόκλιση· Ιέρωνας-Ιωάννης Μποναφέ (Buonafè)· αθεΐα· Marc'Antonio Giustiniani· λογοκρισία· απαγορευμένα εβραϊκά βιβλία· εβραίοι· κρυπτο-ιουδαϊσμός· Θεόφιλος Κορυδαλέας· Νεοαριστοτελισμός· μαγεία.

Δημοσιευμένες πρωτογενείς πηγές ανά εξεταζόμενη υπόθεση

1. Δίκη τού Ιέρωνα-Ιωάννη Μποναφέ (Buonafè) για αθεΐα (1571):
Παναγιωτοπούλου, Κρίστα, «Πατριαρχικά γράμματα και άλλα έγγραφα (1571-1576) για τον Ιέρωνα-Ιωάννη Μποναφέ (πίν. ΙΔ'-ΙΣΤ')», *Θησαυρίσματα* 12 (1975), σ. 330-355. [Έκδοση μέρους των πρακτικών της δίκης τού Ιέρωνα-Ιωάννη Μποναφέ]
2. Δίκες τού προβλεπτή Κεφαλονιάς Marc'Antonio Giustiniani και του υιού του Antonio για τύπωση στην Κεφαλονιά και εμπορία στη Βενετία και στην ανατολική Μεσόγειο απαγορευμένων εβραϊκών βιβλίων (1570, 1574):
Ioly Zorattini, Pier Cesare (a cura di), *Processi del S. Uffizio di Venezia contro ebrei e giudaizzanti (1561-1570)*, vol. II, Firenze, Olschki, 1982, pp. 139-172. [Έκδοση των πρακτικών των δικών των Giustiniani]
3. Το εβραϊκό ζήτημα: καταγγελίες εναντίον εβραίων υπηκόων (1635, 1660):
  - 3.1. Ioly Zorattini, Pier Cesare (a cura di), *Processi del S. Uffizio di Venezia contro ebrei e giudaizzanti: Appendici*, vol. XIII, Firenze, Olschki, 1997, pp. 323-333. [Έκδοση του αρχειακού υλικού που αφορά στην υπόθεση καταγγελίας εναντίον εβραίων της Ζακύνθου για δημιουργία επεισοδίου σε βάρος της χριστιανικής κοινότητας του νησιού κατά τη νυκτερινή μεταφορά δύο *Sefarim* (Βίβλων) από μία εβραϊκή οικία στη συναγωγή (1635)]
  - 3.2. Ioly Zorattini, Pier Cesare (a cura di), *Processi del S. Uffizio di Venezia contro ebrei e giudaizzanti (1642-1681)*, vol. XI, Firenze, Olschki, 1993, pp. 137-159. [Έκδοση του αρχειακού υλικού που αφορά στην υπόθεση καταγγελίας σε βάρος τού κερκυραίου εκχριστιανισμένου εβραίου Nicolò Dolfìn (πρώην Nathan Cohen) για επανιουδαϊσμό (επιστροφή στην πατρώα πίστη) και εξαπάτηση της χριστιανής συμβίας του (1660)]

4. Καταγγελίες εναντίον τού διδασκάλου και φιλοσόφου Θεοφίλου Κορυδαλέα για προπαγάνδισή αιρετικών διδασκαλιών στη Ζάκυνθο και στην Κεφαλονιά (1620-1636):

Παπαδόπουλος, Θωμάς Ι., «Δράση Θεοφίλου Κορυδαλέως στη Ζάκυνθο, σχέσεις του με Νικόδημο Μεταξά», *Μνημοσύνη* 14 (1998-2000), σ. 69-79. [Αρχειακό υλικό που αφορά σε καταγγελίες σε βάρος τού Κορυδαλέα]

- * Στατιστικά στοιχεία και αρχειακό υλικό που αφορά σε καταγγελίες για αδικήματα σχετιζόμενα με τη μαγεία και τα συμφραζόμενά της (μαγγανεία, μαντεία, προφητεία κλπ.) σε βάρος γυναικών, που είχαν γεννηθεί στα Ιόνια Νησιά ή που κατάγονταν από αυτά αλλά, ωστόσο, διαβιούσαν και δραστηριοποιούνταν στην πόλη της Βενετίας:

Γιαλαμά, Διονυσία, *Ελληνίδες μάγισσες στη Βενετία, 16ος-18ος αι.*, Αθήνα: Εστία, 2009. [σ. 114-7: Πίνακας με βιογραφικά στοιχεία των καταγγελλθέντων ατόμων· σ. 275: Πίνακας ποινών που επιβλήθηκαν στους καταδικασθέντες· σ. 300: Πίνακας αμοιβών που ελάμβαναν οι ασκούσες τη μαγεία για βιοποριστικούς λόγους· σ. 457-86: Έκδοση των πρακτικών της δίκης της 75χρονης Samaritana Rossi, που είχε γεννηθεί στην Κέρκυρα αλλά ασκούσε τη μαγεία στη Βενετία για βιοποριστικούς λόγους <στη σ. 270 βλ. έντυπη αποκήρυξή της (abiura) με ημερομηνία 6 Ιουνίου 1690> (1687-90)]

